

ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՆ ԱՐԴԻ ԱՐՁԱԿՈՒՄ (2010-20ԱԿԱՆՆԵՐ)

ԱՋՆԻԻ ՉԻԼԻՆԳԱՐԵԱՆ
chilingaryanazniv@gmail.com

ԽՍՀՄ փլուզումից, Հայաստանում անկախ պետականության հաստատումից, Արցախեան առաջին պատերազմից յետոյ հնից նորին անցնելու ճանապարհը միագիծ չի ընթացել: Այն ուղեկցում է ասանդական արժէքների վերանայմամբ, քննական մօտեցումներով, թէ՛ հնի, թէ՛ նորի հանդէպ անվստահութեամբ: Անորոշութիւնը, մարդու իրաւունքների խոցելիութեան նորաքնոյթ տազնապները, բարոյական արժէքների փոփոխութիւնը, չափանիշների ու չափորոշիչների խախտումը, պատերազմների բերած չարիքներն ու կորուստները գրեթէ զանգուածային արտագաղթի պատճառ են դառնում:

Առաջացած բազմապիսի խնդիրները բարձրաձայնելու, լուծումեր առաջարկելու արագ միջոցն ու կարճ ճանապարհն են դառնում հրապարակախօսութիւնը, արուեստն ու գրականութիւնը: Գաղափարական պարտադրանք-ճնշումներից եւ գրաքննութիւնից ազատուած գրողները պատմաքաղաքական նոր իրավիճակներում ձեռնամուխ են լինում իրականութեան պատկերներով հարուստ արդի գրականութիւն ստեղծելուն:

Յետխորհրդային երկրորդ եւ երրորդ տասնամեակներում նոր ընկերահոգեբանական իրականութեան արտացոլումը, անցումային շրջանի ազդեցութիւնը մարդկանց վրայ, արժէքային համակարգերի բախումը, անհատի ներաշխարհի քննումը, կնոջ կերպարը ներքին վերափոխումներով ու ընկերային դերով կարեւորելը արտայայտում են նշուած ժամանակաշրջանի արձակ ստեղծագործութիւններում: Դիանա Համբարձումեանի, Վաղարշակ Մադոյեանի, Արտակ Մաթեոսեանի, Կարինէ Ռաֆայելեանի եւ Գեղեցիկ Մարգարեանի արձակ երկերը հաստատում են, որ գրականութեան ուշադրութեան կենտրոնում են հայութեան տարաբախտութիւնները, դրանց պատճառները, պատերազմների ծանրաձանր հետեւանքները, պետութեան իրաւասու օղակներ եւ մարդ կապի թուլութիւնը, պատասխանատուների անտարբերութիւնը, մարդուն անտեսող գործելաոճը: Դրանց ուղիղ հետեւանքն են ընկճախտը, յուսահատութիւնը, որ բացում են արտագաղթի դռները՝ հայրենիքից հեռու ապահովութիւն, ազատութեան լայն հորիզոններ գտնելու ակնկալիքներով:

Սակայն օտար ափերում էլ են ազատութեան ու գերագոյն երջանկութեան հասնելու մաքառումները դատապարտուած: Վերոյիշեալ խնդիրները ամէնուր են: Փորձութիւնների, անորոշութիւնների անվերջ ընթացքը

համակցում է տարագիր հայության՝ ինքնութիւնը չկորցնելու անօրինակ ջանքերին:

Դիանա Համբարձումեանի¹ Փեակների տարաբախտութիւն վէպում հայոց ներկայ իրականութիւնը պատկերող դիպաշարը նրբօրէն միահիւստում է հին յունական *Ողիսականից* յայտնի առասպելական ժողովրդի՝ փեակների տարաբախտութեան պատմութեանը: Ողիսեւսին ապաստան տրւած, ապա ապահով կերպով հայրենիք՝ Իթաքէ կղզի վերադարձրած հմուտ ծովագնաց փեակները դաժանօրէն պատժուել էին. Պոսէյդոնը նրանց նաւը քարաժայռի էր վերածել՝ բազում տարիներ իր կողմից հալածուած Ողիսեւսին փրկելու համար: Այն, որ վիպական հերոսներից երկուսի՝ Հայաստանի եւ Շուէտի միջեւ երկատուած Նարէի ու Արի անուններն էլ են վերցուած հայոց դիցարանից, կարծում ենք՝ արդէն լիովին յստակեցնում է հեղինակի նըպատակադրումը. թէ՛ առասպելական, թէ՛ ժամանակակից համընդգրկուն իրողութիւնների դրսեւորումները եղել են եւ կան իբրեւ ցաւով ու թախիծով օծուն եւ լոյսով ողողուած կեանքի անվերջ ընթացքի փոխակերպութեան պատումներ՝ երազած ներդաշնակութեան, սիրոյ, հողի ու Աստոյ մասին: «*Լինելին եղածից մի ծեղ անգամ չի տարբերում. երէկ մեր գլխով անցածն այսօր մի ուրիշի գլխին է թափում*»² ... «*Այս բոլոր պատմութիւնները հիմա էլ են պատահում՝ մի քիչ էս կողմ, մի քիչ էն կողմ*» (231)՝ պարբերաբար հընչեցնում է հեղինակը:

Անտիկ գրականութիւնից (Սոփոկլէս) սկիզբ առնող *յաւերժական վերադարձի* խոհը տեղ է գտել տարբեր ժամանակների մտածողների երկերում: Ամէն ոք, ով անդրադառնում է այս թեմային, փորձում է հարցին իւրովի մեկնաբանութիւն տալ: 19րդ դարի գերմանացի փիլիսոփայ Նիցշէի կարծիքով *յաւերժական վերադարձի* աստուածայայտնութիւնը իր ամենախոր միտքն է³: Այս խոհը առկայ է նաեւ հայ դասական ու ժամանակակից գրականութեան արձակ եւ չափածոյ երկերում⁴: Ամէն ինչ աշխարհում գտնուում է *յաւերժական վերադարձի* հոլովոյթում: Թւում է՝ ժամանակի անշրջելիութիւնը բացառելու է նոյնի կրկնութիւնը, բայց փաստօրէն գոյութիւն ունի *յաւերժական վերադարձ*, ինչը վկայում է, որ սկիզբն ու վերջը գտնուում են միմեանց մէջ:

Համբարձումեանի գրչի տակ *յաւերժական վերադարձի* խոհն ընկալւում է որպէս կրկնուող պատմութիւն:

¹ Դիանա Համբարձումեան արձակագիր, թարգմանիչ, բան. գիտ. դոկտ., պրոֆ., հեղինակ է 20 գրքի:

² Դիանա Համբարձումեան, *Փեակների տարաբախտութիւն*, «Զանգակ» հրատ., Երեւան, էջ 84:

³ Տե՛ս՝ <http://ec-dejavu.ru/v/vechnoev.html>, 11.03.2014 :

⁴ Հ. Գրիգորեան, *Հրեշտակներ մանկութեան երկնքից*, «Զուարթնոց» հրատ., Երեւան, 1992. նաեւ՝ Վ. Գրիգորեան, *Յաւերժական վերադարձ*, «Անտարես» հրատ. Երեւան, 2018:

Վէպում արձանագրում են 21րդ դարասկզբի հայ կեանքի իրադամերժ ոգորումները, փլուզումների այն համապատկերը, որ շարունակում է օրա-խնդիր մնալ: «Մենք դեռեւս խարխափում ենք՝ առանց յստակ նպատակա-կէտի, առանց կողմնորոշիչ ծրագրերի ու ազգային զարթօնքը կերտող նը-ւիրեալների»⁵ մի հարցազրոյցում նշում է հեղինակը⁵: Ամենահրատապ ու հիմնական խնդիրները կամ այլ կերպ ասած՝ այն ճաբերը, որ տալիս է հայ կեանքը, բազմազան են ու բազմաթիւ: Ուստի առաջադրուած հարցերի ծա-ալով վէպը ոչ թէ հայ կեանքի հպանցիկ ակնարկ կամ ուրուագիծ է, այլ յա-աակնում է հայ կեանքի համայնապատկերը լինելու:

Առկայ ախտանիշերի մասին բարձրաձայնում են վէպի էջերում սփռը-աւծ հեղինակային ուղղակի հարցադրումներով.

- «Իսկ հնարաւոր է յաղթահարել տարաբախտութեան ախտանիշը» (84):
- «Ուր են կորել մարդիկ...Մի՞թէ էլ չեն հաւատում իրենց փրկութեանը» (277):
- «Տեսնես էս մեռնելն ինչի՞ է էսքան դժուար» (190):
- «Ինչու՞ են մարդիկ մեռնում, երբ դեռ ապրում են» (108):
- «Ո՞վ գիտի, թէ ինչն ա պէտք ասել, ինչը՝ չէ» (149):
- «Տեսնես ինչի՞ց է, որ էժան կեանքը թանկ է նստում մարդու վրայ» (151):
- «Կոպեկ հաշուող խեղճերից ի՞նչ են ուզում» (144):
- «Մեզ մաշել-հիւծելով՝ սպառում ենք, փոխանակ ապրենք, որ նուաճենք մեր սէրը (խօսքն Արարատ լեռան եւ պատմական հայրենիքի մասին է – Ա.Զ.), լացուկոծով սիրելս ո՞րն ա» (220):

Հարցապնդումների ոչ-ամբողջական այս շարքը փաստում է, որ հեղի-նակը նկատում է խորքային իրողութիւնները, համազգային փլուզումները եւ ի լուր ամէնքի մատնանշում ախտն ու ահագանգում անկումը՝ ճար գտնե-լու համար: Նա փորձում է սեփական ժողովրդի արատների ու թերութիւն-ների վերհանմամբ՝ հայոց ահագնացող բաց վերքերին սպեղանի դնել. մի բան, որ այնքան անհրաժեշտ է ոչ միայն ժամանակակիցներին, այլեւ գա-լիք սերունդներին:

Իսկ ախտերն ու արատները բազմապիսի են, ճիւղաւորուած. նահանջ ազգային արմատներից ու բարոյական նկարագրից, բարքերի ու նուիրում-ների սպառումներ եւ հայ գրականութեան մէջ մշտահողով դարձած արտա-գաղթ: Հարցերի հարց են մնում նաեւ մայրենիից օտարանալը, հայրենիքը սփիւղի հետ կամրջող անանց կարօտը, երկրում ընկերային-տնտեսական ծանր կացութիւնը, արցախեան հերոսամարտից յետնաբակերում յայտ-նուած մարդկանց ճակատագրերի հանդէպ անտարբերութիւնը, հաւատի,

⁵ Կարինէ Ռաֆայէլյան, «Մենք դեռեւս խարխափում ենք՝ առանց յստակ նպատա-կակէտի, առանց կողմնորոշիչ ծրագրերի ու ազգային զարթօնքը կերտող նուիր-եալների», *Իրաւես թերթ*, Ապրիլի 13-16, 2018, էջ 8-9:

հոգեւոր արժէքների հիմքերի խարխուլումը, օտար ձեռքերում շղթայուած պատմական հայրենիքի շարունակուող անազատութիւնը: Ուշադրութիւն, հնարաւոր ու շուտափոյթ լուծում պահանջող արծարծուած տարաբնոյթ խնդիրների բազմազանութիւնն է թերեւս գրականագէտ Հայկ Համբարձումեանին հիմք տուել վէպը բնութագրելու որպէս *«կինօ՝ փրկութեան անհնարինութեան ու երջանկութեան խութերի մասին»*⁶:

Հաշուի առնելով, որ գրականութիւնը ոչ միայն վաւերագրում է, այլեւ ցանկալին իրականութիւն դարձնելու ձգտում՝ Համբարձումեանն ընտրում է Սկալդինա-Նարէի օրագրի ընթերցումներով ընդմիջուող կինոպատումի եղանակը եւ, ինչպէս ինքն է ասում, «կադր առ կադր, դրուագ առ դրուագ» բաց եւ անկեղծ գրոյցի ձեւով գրի է առնում իր ու մեր կեանքի կինոն. *«...Անօրէն աշխարհ ա, էլի, ես ինձ ինչ յիշում եմ, էս երկիրը հա էլ էս ա էլի, մի քանիսը գողանում՝ մսխում են էս երկրի սաղ հարստութիւնը, ու էս ժողովրդի բկին չօքած՝ ոսկրահան են անում, դրա համար էլ առաւօտից իրիկուն ունեցած-չունեցածը բողջա արած՝ հա քոչում են մեծ ու պուճուրով»* (143): Եւ հեղինակը մեծ հաշուով առանցքային հարցի պատասխանն է փնտռում. ո՞րն է դիմակայման ուղին:

Արտագաղթը հայութեան արնահոսող բաց վէրքն է, եւ ժամանակի հրամայականն է թէ՛ արժէքների վերագնահատումը, թէ՛ առաջընթացի ուղիները նշելը՝ փորձելով ձերբազատուել այն սխալներից ու թերութիւններից, որոնք որպէս մահուան օղակ նետուած են շատ յաճախ հենց իւրայինների կողմից: Հեղինակը սրտացաւօրէն վեր է հանում մեր ազգային վրիպանքներն ու եսակենտրոն իշխանութիւնների սխալների ուղղակի հետեւանքները եւ որպէս մի փեակ՝ ուզում է գտնել իր ժողովրդին երջանկութեան ափին հասցնելու փրկարար ուղին:

Ինքը՝ հեղինակը, մի առիթով նշել է, որ այս վէպում չկան բեւեռացուած դրական ու բացասական հերոսներ⁷: Դրանք աւելի շուտ հաւաքական կերպարներ են, ովքեր մարմնատրում են մերօրեայ հայի տեսակին բնորոշ իրողութիւններից բխող մտածողութիւնը, աշխարհընկալումը, փիլիսոփայութիւնը: Ընդհանրականը, սակայն, երեւակում է կերպարների եզակի եւ անհատական դիմագծերով: Դրանք սովորական մարդիկ են, որ ապրում են, շնչում, մաքառում: Դրանք երբեմն նոյնիսկ *«տանուլ տրուած մարդիկ են, իրենք իրենցից պարտուած, իրար սիրող ու սիրելով իրար կործանող մարդիկ»*⁸: Նրանցից բացասական խտացումներով փոքր-ինչ առանձնանում է Յովանը՝ մարդ, ով իր գործելակերպում ամենածայրայեղն է, անկանխատեսելին, ով կարող է, անգամ տնտեսագիտական կրթութեամբ աշխատանք չգտնելով, «ծանօթով տէրտէր դառնալ» ու *«լիքը սրբութիւններ ուր-*

⁶ <http://granish.org/erjankutyan-xuteri-masin/> :

⁷ <http://mediamax.am/am/news/BookHous/25599/> :

⁸ Նոյն:

նապակ փայլ, ինչ ա թէ՛ իրա աշխարհիկ-չնաշխարհիկ կրքերը բաւարարի» (220), մարդ սպանի, սիրուի ունենայ, նրան որպէս գործիք օգտագործի՝ իր անյագուրդ ընչաքաղցութեանը բաւարարութիւն տալու համար: Բայց խաչագողներին յիշեցնող Յովանն էլ չի յայտնում երջանկութեան հանգրուանում, եւ կասկածից վեր է, որ նրա կորուստներն էլ պակաս ողբերգական չեն, քան տարաբախտ Նարէինը, Արինը, Շուշոյինը:

Իսկ պատճառը՝ հայութեան առջեւ ծառացած մարտահրաւերներն են, այն կուտակուած խնդիրները, որոնք ոչ միայն լուծում չեն ստանում, այլեւ անելի ու անելի են խորացում, ինչն էլ իվերջոյ մարդկանց հանում է իրար դէմ:

Մարդիկ, միմեանց սիրելով, չեն խուսափում միմեանց հանդէպ մեղքեր կամ սխալներ գործելուց, ինչի համար հատուցում են կեանքով (ինչպէս Արը) կամ հոգեկան անհաւասարակշիռ վիճակում յայտնուելով (ինչպէս Սկալդինա-Նարէն):

Նարէն «փրկեց» Արին՝ հետն ամուսնանալով եւ Շուէտ տեղափոխուելով: Բայց դա իրականում դարձաւ թէ՛ Արի եւ թէ՛ իր կործանման պատճառը: Փեակների մեղքն էլ Ողիսեսին փրկելն էր, իսկ պատճառը՝ փրկուող Ողիսեսի մեղքը՝ փրկութեան դիմաց Պոսէյդոնի կիկլոպ որդուն՝ Պիլոփեմոսին հարբեցնելով կուրացնելը: Ուրեմն անխուսափելի է հակադրամիասնութիւն կազմող երկու բեւեռների գոյակցումը. այն է՝ հետեւանքը՝ «փրկողների» կործանումը, եւ պատճառը՝ մարդկային գոյը, որ երբեմն բաբախում է մեղքի դրդող կրքերով, սիրով ու վախերով:

Յետոյ ու լոյսով ողորդուած կեանքի անվերջ ընթացքի փոխակերպութեան պատումը Համբարձումեանի գրչով դարձել է կենդանի էութիւն, որի բոլոր քնիշներով ու հիւստածքներով որպէս կենարար աիշ հոսում է «շէնշող հայերէնը»⁹, բայց ոչ մաքրամոլ դրսեւորմամբ: Ընտրուած բաց, անկեղծ գրոյցի պատումի ձեւը թոյլ է տալիս օգտագործել ե՛ւ բարբառ, ե՛ւ ժարգոն, ե՛ւ գոեհկաբանութիւն: Վիպական լեզուն անհատականացուած է, յագեցած զգացմունքայնութեամբ, անկեղծ է ու անմիջական: «Մի օր էլ՝ հերթական ռեւիզիան սառնարանում անցկացնելիս, իմ սիրասուն սառնարանում, փր-խուր-փրփում նկատեցի, որ սառնարանս ինձնից խոռվել էր, էլ առաջուայ կերած-խմած-փքուածը չէր: Սառնութիւնը միանգամից փչեց երեսիս, ու ես էնքա՛ն սրտնեղեցի, որ լացակումած փակեցի դուռը, էնպէս փակեցի, ինչպէս գերեզման իջեցնելուց առաջ դագաղի կափարիչն են փակում սիրելիի երեսին» (76): Հեղինակը ստեղծել է հզօր, հեզնանքի ու ներքին դրամայի տարրերի խտացումով փոխաբերութիւն՝ որով դատարկուած սառնարանի դուռը փակելու գործողութիւնը ներկայացում է որպէս սգի ու դառնագին կորստի փաստ, ինչը ստեղծում է ողբերգական հումորի եւ անհեթեթ, զաւեշտալի չափազանցուածութեան հետաքրքիր համադրութիւն:

⁹ <http://www.youtube.com/watch?v=ut-OD7DCemc&> :

Վիպական լեզուի գունագեղությունը, արտայայտչական հարստությունն ու հմայքը նպաստում են, որ Մանէի միջոցով հիւսուի մանկութեան անվերա-գտնելի քաղցրութեան յուշապատումը, որ ամէն ոք վերգգայ իր մանկու-թեան արեւահամը:

Շուէտում ծնուած ու մեծացած աղջնակը՝ Մանէն, բառարանից հայերէն բառերը հանել եւ յուռութ է հաւաքել՝ յիշողութեան մանեակ, եւ շատ է ափսոսում, որ աղիթները քիչ են յուռութները ի ցոյց դնելու, բայց դրանք միշտ իր հետ են. «*Հիմա, երբ գրում եմ այս պատմութիւնը, հայերէնն եմ ընտրել պատմելու լեզուն, որ տեսնէք, թէ ինչպէս է յուռութը ներաճել, խրուել մաշկիս տակ, դարձել ոչ միայն միս ու արիւնս, այլեւ էութիւնս: Որ տեսնէք՝ հայերէնը ես եմ*» (13):

Հայրենի հողից ու մթնոլորտից զրկուած մարդու համար ազգային ինքնութիւնը պահպանելու ամենակարեւոր գործօնը լեզուն է: Լեզուի միջոցով է փոխանցում ինքնութեան համը: Լեզուն է այն ամուր թէլը, որով գործում է հայրենագուրկ մարդու յիշողութեան տապանը: «*Հօրս համով պատմութիւնը,- մտաբերում է հերոսուհին,- շոկոլադով պաղպաղակի պէս լցում էր գլուխս ու կաթիլ-կաթիլ հալուելով՝ ներծծում յիշողութեանս մէջ... Ես դրանք կոչ էի փախս նոյն բկիկութեամբ*» (87):

Վէպում շատ քիչ են այն հատուածները, որտեղ գեղարուեստի պակաս եւ հրապարակախօսութեան չափաբաժնի աւելցուկ կայ (83-84, 157-58): Վէպում գեղարուեստական պատկերները պատումի ամբողջական շղթայի ամուր օղակներ են, ու եթէ դրանք մէկ առ մէկ յիշատակելու, մէջբերելու մեր ցանկութեանը յագուրդ տանք, ապա պարզապէս ստիպուած պէտք է լինենք գրեթէ ամբողջը նորից կարդալ: Գեղարուեստական կոտ կառուցուածքը, «*հերոսների երկխօսակցականութիւնը*», գաղափարական բազմաշերտութիւնն իբրեւ կարեւորագոյն արժանիք դիտարկելով՝ զրականագէտ Արքմենիկ Նիկողոսեանը երկը բնորոշել է իբրեւ «*ճաշակ թելադրող, ուժեղ վէպ*»¹⁰:

Պատկերազարդ այս պատմութեան մէջ «մայր» հասկացութիւնը «բնականոն հունից» սայթաքող կեանքի դէմ ուղղուած մի աստուածութիւն է, որը մոլորեալ զաւակներին պատգամում է կեցութեան անաղարտ բարոյականութիւն: Անչափելի է մայրական սրտի տարողութիւնը, ներողամտութեան սահմանը: «*Մայրերն աւելի ներող են, քան տէրը*» (227)՝ խորհում է Մանէն: Մայրն ասես համաստուածութիւն է, որ միաժամանակ թէ՛ ոգեղէն ուժ է, թէ՛ երկրային կեանքի բարի հրեշտակ. «*Մենք Հայաստանից հեռու ենք ծնուել: Հայաստանն ամէն իրիկուն գալիս էր մեր տուն, երբ տափիկս սքայիլը միացնում ու նստում էր...*» (23):

Փոքրիկ Մանէի համար Սկալդինան (իդէպ, մօր անունը դստեր կողմից առանց –ս ստացական յօդի գրեթէ չի յիշատակում) «անծանօթ աշխարհի

¹⁰ Տե՛ս՝ <http://www.aravot.am/2017/10/23/915309/> :

միակ ծանօթն» է, այսինքն՝ այն ամուր կապը, որ մարդուն բերում է աշխարհաճանաչման ու աշխարհընկալման. «Տարիկս միակ մարդն էր, որ մայրիկիս Նարէ էր ասում, եւ Սկալդինասս այնքան ուրախ ու սիրով էր պապասխանում՝ հա ջա՛ն, որ քիչ էր մնում ես էլ մայրիկիս Նարէ ասէի: Տարիկիս «Նարէի» ու Սկալդինայիս «հա ջա՛նի» արանքում մի ուրիշ աշխարհ էր տեղադրուում, մեզ անծանօթ ու անհասանելի աշխարհ, որտեղ մենք ու մեր տունը ու Սյրոկիոյմի մեր կեանքն իսպառ բացակայում էինք» (28):

Տառապանքի մէջ մայրը դառնում է անսահման գթառատութեան խորհրդանշան եւ իր մարդկայնութեան բարձունքից շարունակում է բարութեան ու կեանքի դասեր տալ ընթերցողին: Հեղինակի բնութագրմամբ «բարութիւնը Հայաստանի տարիկի տեսքն ունի... Նոյնիսկ ավախները լուսանալու (մոխրաջրով - Չ.Ա.) զուր հայկական ձեւի նկարագրութեան մէջ անսահման սէր կայ երկրի հանդէպ»¹¹:

Սէրը շատ է գրքում, բայց դժուար տրուող սէր է, որ ամէն վայրկեան ինքնառնչացման սպառնալիքի տակ է յայտնւում ու կործանում սիրողներին: Հայրենիքից հեռու գտնուելը ու հայրենիքի սիրուց զրկուելն է հենց մարդկանց տարաբախտութեան պատճառը: Արտագաղթի թեման ուրոյն երանգներ է ձեռք բերում՝ սահմանելով, որ ինքնապափման, սեփական ուժի դաւանանքը, կեղծ բարեպաշտութիւնից, երկերեսանի պահուածքից հրաժարուելը փրկութեան ուղիներից մէկն է, որ ազգին կարող է դուրս բերել յարատեւութեան ճանապարհ: «Տենաս մարդկանց ինչի՞ ա թում, որ կարան շանտղութիւն անեն, բոզութիւն անեն, սրան-նրան քցեն ու ինչ ա թէ քահանայ են, իրանց սաղ կը ներուի» (220)՝ քմծիծաղով մտածում է Արը:

Համբարձումեանը առաջադրում է սխալների ու վրիպումների խոր ճանաչմանը ձգտող անհատի, ելքի դռներ փնտռող իրատես հայի նոր տեսակ, այլ խօսքով՝ ամբողջացնում է **սթափ** ազգի գաղափարը՝ գտնելով, որ ազգային ինքնաճանաչման հասնելու համար շատ անելի կարեւոր է սեփական թերութիւնները ճանաչելը: Ազգային նշուած խնդիրները չնկատելն ու չբարձրաձայնելը կը նշանակի նպաստել ընդհանուր ազգային փլուզմանը, կը նշանակի չտեսնելու տալ նաեւ վաղուայ կորուստները: «Արն ինձ տառապել սովորեցրեց, իսկ ես նրան՝ սիրել, ես ոչնչի համար չեմ զոչում» (86)՝ ասում է Նարէն, իսկ Մանէն, որին թում էր, թէ մարդը պտտում, պտտում է եւ իվերջոյ, մէկ է, հանդիպում է չաստուածներին, հենց սքայփով տեսնում է Հայաստանի տատիկին, սիրտը տեղն է ընկնում ու... արձանագրում է «Աշխարհն էդքան էլ վատ տեղ չէր ապրելու համար» (101):

Իրականութիւնը սթափ գնահատող անհատի որոնումը, սակայն, դեռեւս չի բերում հերոսների ազատ կամքի դերի խորացման: Հերոսներն ասես յանձնում են ճակատագրին՝ առանց ակնառու պայքարի: Հեղինակը վերջնական լուծում չի տալիս: Նա թողնում է բաց եզր՝ ընթերցողն ինքը որոշի՝

¹¹ Տե՛ս՝ <http://mediamax.am/am/news/BookHous/25599/> :

արդեօք բարին (փեակները՝ բարոյապէս մաքուր, ազնիւ, նրբագգած մարդիկ) կարող է ապրել չարի աշխարհում առանց կործանուելու: Այս բացը հենց այն է, ինչը վէպը դարձնում է հոգեբանական եւ փիլիսոփայական:

Վաղարշակ Մադոյեանի¹² *Մեր սերնդի ճակատագիրը* ժողովածուն¹³ ընդգրկում է հեղինակի այն ստեղծագործությունները, որոնք կարելի է համարել մադոյեանական արձակի անկիւնաքարերը: Գրական արժէքաւոր երկերի ծնունդը կապուած է գրական օժտուածութեան, նիւթի իմացութեան, հայեացքների, գեղագիտական իդէալի ամբողջութեան հետ, ինչը իմաստաւորում է ժամանակի պահանջով: Այդ ամէնը բորբոքում է գրողի ներաշխարհը, եւ անհրաժեշտ բոլոր տարրերի շաղախից ծնում է ներշնչանքը: Մադոյեանը գտել է իր աշխարհը, հերոսների շրջանը եւ համարձակօրէն մտել է կեանքի յորձանուտը:

Մեր սերնդի ճակատագիրը վէպ-ժամանակագրութեան թեման 1990ականների իրականութիւնն է, որն արտացոլում է պատմաքաղաքական բարդ անցումները՝ արցախեան պատերազմից մինչեւ անկախ պետականութեան հաստատում, եւ այդ ամէնի արձագանգներն ու հետեւանքները շարքային մարդկանց ճակատագրերում:

Մեծ հաշուով վէպի բուն հերոսը Հայաստանն է, իսկ Հայաստանը նախեառաջ այնտեղ ապրող մարդիկ են՝ իրենց բազմաթէլ ու բազմազան ցաւերով, խնդիրներով՝ պատերազմ, խեղուած ճակատագրեր, նորանկախ երկիր, խառնաշփոթ, պետական ունեցուածքի թալան... Բացայայտումները մեզ ծանօթ յարաբերութիւններն են՝ հերոս-ընտանիք, հերոս-աշխատավայր, հերոս-շէնք ու բակի մարդիկ, հերոս-ծննդավայր եւ այլ ուղղութիւններով:

Ամենահրատապ ու հիմնական խնդիրները, որ արցախեան գոյամարտի ու անկախացման տարիներին տեղ էին գտել հայութեան կեանքում, բազմաբնոյթ ու մեծաթիւ էին, ուստի առաջադրուած հարցերի ծաւալով վէպը յաւակնում է լինելու նշուած ժամանակաշրջանի հայ կեանքի համապատկերը: «Այդ տարուանից ամէն ինչ փոխուեց,- գրում է հեղինակը:- Իշխանութիւնը: Կեանքը: Եղանակը: ...Վառելիք չկար, լոյսը հովհարային անջալոյմներով էր: ...Սկսուեց իսկական քաոս, որի համեմատութեամբ Շիրվանզադէի քաոսն ընդամէնը թաւերական ներկայացում էր: Առաջացան նոր հասկացութիւններ՝ երկրի նախագահ, ապօրինի լարանցում, գործազրկութիւն...»¹⁴: Նշուած պատմաշրջանի դէպքերի ու իրադարձութիւնների արտացոլումն ուղեկցում է յայտնի քաղաքական գործիչների՝ վիպական

¹² Վ. Մադոյեան՝ արձակագիր, բանաստեղծ, թարգմանիչ, լեզուաբան, բառարանագիր, բան.գիտ.դոկ.,պրոֆ., հեղինակ է 10 գրքի:

¹³ Վ. Մադոյեան, *Մեր սերնդի ճակատագիրը*, «Հայաստան» հրատ., Երեւան, 2018, 456 էջ:

¹⁴ Մադոյեան, *Մեր սերնդի ճակատագիրը*, էջ 5:

գործողություններին մասնակցութեամբ: «Հայաստանն ամբողջովին սեփականաշնորհում էր՝ գործարան, մեքենայ, էլեկտրակայան... Ամէն ինչ վաճառում էր: Վառուէրով: Միայն պեղութիւնը սեփականաշնորհուէց առանց վառուէրի, դարձաւ Վազգէնին ու Վանոյին: Զարմանալի բան չկար: Անկախութիւն էր... Տէր-Պետրոսեանն էլ, իրենից անկախ, Բաղրամեան 26-ում հայկական նոր գաղափարախօսութիւն էր մշակում ժողովրդավարական ոճով...» (7): «Աշխարհը շեղուել էր», ու երկիրը ոչ թէ երկիր էր դառնում, այլ «յանցագործների որջ»: Սովոր ժողովրդին էր մնացել, Հայաստանը՝ միայն իշխանատուներին: Ներքին գործերի նախարար Վանօ Սիրադեղեանը պայքարում էր կոմունիստների դէմ. «Ստալինը զլուխը պատուէն էր տուել, չնայած Ստալինն էլ լինէր, քարերի արանքով մկան ծակն էր մտնելու. ով հայկական քոչարի պարելիս ուրբի թաթը ՀՀԸի գծից դուրս դնէր, յաջորդօրէն իրենից անկախ դիտարանում էր կամ սեփական տան սեղանին պառկած՝ ձեռքերը փոքին...» (7): Բարձունքում են յայտնուում անարժան ու սուտ, երբեմն անգամ տարրական կրթութիւն չունեցող մարդիկ, որոնց թում էր, թէ իրենք «քայլող սրբութիւն են» կամ «եօթ սրբի տուած»: Գրականագէտ Տաթև Աշեանը նման պատմելաոճը համարում է հեղինակի «անկեղծ ու համարձակ» քայլ. «ընթերցողն այլեւս կարիք չունի ընդհանրացումների եւ նոյնականացման, քանի որ վէպի հերոսները իրական պատմական դէմքեր են..., այլեւս հարկ չկայ կերպարները տիպականացնելու եւ կոտակելու, թէ ում մասին է խօսքը, եւ ուր է ուղղուած հեղինակի քննադատութեան սրբաբը»¹⁵:

Վախի ու ամենաթողութեան մթնոլորտի շրջագծից դուրս գալու միակ ելք էր մնում արտագաղթը: Մարդիկ, «որտեղ հաց, այնտե՛ղ կաց» սկզբունքին հետեւելով, կոպեկներով վաճառում էին ամբողջ կեանքի ընթացքում ձեռքբերածն ու մեկնում՝ իրենց «տունը քանդողի տանը ծառայ դառնալու»: Ոմանք էլ «չքաւորութիւնից դրդուած «համեստ» գողութիւն էին անում, յետոյ մեկնում ռազմաճակատ, կատաղի մարտնչում: Մահացողները դառնում էին նահապտակ, վերադարձողները մեղքերի թողութիւն էին ստանում: Ապրելու միջոց էր...» (262):

Իսկ պատերազմում զոհուած զինուորի մօրը պետութիւնը 15,000 դրամ թոշակ էր նշանակում. «Արմինէն նայեց փողին ու ... բարձրաձայն լաց եղաւ. նա առաջին անգամ հաւատաց, որ տղան չկա՛յ... Արմինէն ի՞նչ անէր: Փոստատարը թողեց գումարն ու առանց ստորագրութիւնը ստանալու դուրս եկաւ... Փոստատարն ի՞նչ անէր...» (259): Արմինէն 15,000-ով գնեց մի հաց, մի ձէթ, տասը ձու, բայց յետոյ դա էլ դրեց գետնին ու հեռացաւ:

Մադոյեանը զգայուն է ժամանակաշրջանի ներքին պահանջների նըկատմամբ. ամբողջ խորքով ընկալում է դեռ նոր-նոր ծլարձակող, բայց արագօրէն արմատներ գցող երեւոյթների ներքին խորհուրդը:

¹⁵ Տե՛ս՝ <http://gmpress.am/2019/08/18mer-serndi-chakatagiry-karciq-2/> :

Վէպի գլխավոր հերոսը՝ Երեւանի հոգեբուժարանի՝ ծանր հոգեկան խանգարումների բաժանմունքի վարիչ Կայծակ Յովհաննիսեանը, ում «ամսուայ աշխատավարձը մէկ օրուայ ապրուստի փող էր» (16), ընտանիք պահողի պատասխանատուութեամբ գտնում է երկրորդ՝ զուգարան մաքրողի աշխատանք։ «*Երկու հարիւր դոլար... Անգրագէտ մարդկանց համար նախադետուած այս աշխատանքն արժէր աւելի, քան իր բժշկութիւնը,- մտածում է հերոսը:- Սարսափելի էր... Եօթանասուն տարի կոմունիստները (հազար ողորմի նրանց) պայքարեցին, որ զուգարան մաքրողները բժիշկ, գիտնական ու գրող դառնան, իսկ հիմա արում է հակառակը ...Թէ այսպէս գնաց, կրթութիւն ստանալն էլ հարամ է» (179)։*

Դրսի աշխարհից, սակայն, տարբերուող է հոգեկանների՝ ժամանակի խառնաշփոթի թոհուրոհում տակնուվրայ եղած կեանքի հարուածներից հոգեկան հաւասարակշիռ վիճակը կորցրած մարդկանց աշխարհը, որոնց մտքերում էլ «հայելու պէս» արտացոլում են ժողովրդի երազանքները։ Կարող է անհաւանական ճշմարտութիւն թուալ, բայց հեղինակի պնդմամբ «խելառը խելացիից հեռատես էր...» (16)։ Հենց նրանք են արձանագրում փաստը՝ «օրէնքը կորել է» (115), եւ իշխանութեան հասնելու միակ միջոց է մնացել «բազմաֆունկցիոնալ օճառը»։

Փոքր Հայաստանի վերելքի եւ գալիքի խնդիրը պահանջում է նախ կոիւ բացել ոչ-վաղ անցեալի քաղաքական ու հոգեբանական ճնշող լիցքերի դէմ, որ աւելի հեշտ յաղթահարուեն դատապարտուած, բայց դեռ գոյատեւող մոլորութիւններն ու սխալները։ Շէնշող ապագայի տեսլականով հեղինակը կապակցում է հայ ժողովրդի ամբողջ կենսագրութեան հին ու նոր էջերը, յիշատակում երեւելի թագաւորների, հերոսների անուններ, ովքեր խենթի պէս սիրել են հայրենիքը եւ պայքարել նրա բարգաւաճման ու հզօրացման համար։ Նա կապ է յայտնաբերում հեռաւոր անցեալի ու ներկայի միջեւ՝ ցոյց տալու համար, որ հայ ոգու հզօրութիւնը բնաւ չի անհետացել եւ տակաւին գործում է Կայծակ Յովհաննիսեանի ու էլի շատերի երակներում։

Մադոյեանը չի երկնչում նաեւ հայ ժողովրդին դիտարկել համաշխարհային մեծութիւնների արժէհամակարգում՝ երբեմն բաւարարուելով միայն որոշ այլաբանական դրուագներում նրանց անունները տալով՝ Նիւտոն, Էյնշտէյն, Գաւարին, Նապոլէոն... Հոգեբուժարանի հիւանդների «*Ազգային ժողովը, ... որպէս եղանակ են ստեղծում Քաջ Անդրանիկն ու Վարդան Մամիկոնեանը*», ուղենշում է աշխարհում ամենամեծ՝ «յարմարուողական կուսակցութիւնից» հրաժարուելու, «ամէն մարդ պէտք է իր հարցերը լուծի» ըսկզբունքը մերժելու վճռական դիրքորոշումը՝ հաստատելով «*Աւարա՛յր, ով հայրենիք է ուզում, դէպի Աւարա՛յր. կա՛մ մահ, կա՛մ ազատութիւն*» կարգախօսը (116)։ Եւ հիւանդներն առաջինն են ցոյց տալիս օրինակը՝ ըմբոստանալով հիւանդանոցի անմարդկային կարգուկանոնի եւ պայմանների դէմ. «*Նոյն օրը՝ երեկոյեան, երեսուն «ազատամարտիկ» փակուել էին առաջին եւ երկրորդ պալատներում ու պահանջում էին Մարոյի (Մարօն հիւանդա-*

նոցի նախկին անբարոյ հաւաքարարն էր, իշխանափոխութիւնից յետոյ՝ գլխաւոր տնօրէնը - 2.Ա.) հրաժարականը: Վարդան Մամիկոնեանը զգուշացրել էր, որ եթէ հիւանդանոցի մնացած բնակչութիւնը խելօք կրի իր խաչը ու չմիանայ իրենց խմբին, իրենք կը գահազրկեն Մարոյին եւ Արծրունիների դրօշի փոխարէն կը բարձրացնեն Բագրատունիներինը: Այն ջերմութիւնը, որն ստանում են մնացած պալապները, կ'ուղղուի առաջին եւ երկրորդ պալապներ (խօսքը ջեռուցման մասին է - 2.Ա.), քանի որ իրատունքներ ունենալու համար պէտք է պայքարել. ոչ ոք չի մարտնչելու ուրիշի փոխարէն» (151):

Նրբագծի ու նրբերանգի սուր զգացողութեամբ Մադոյեանը դրսևորում է դիտողական բացառիկ շնորհ, մանրութեանից մօտենում է ընդհանուրին, եւ ծնւում են հերոսներ՝ հոգեկան մեծ ու փոքր տեղաշարժերով, մինչեւ այն պահը, երբ ոչ-վաղ անցեալում մի քիչ յուսահատ ու դառնացած հերոսը իրեն զգում է երկրի տէր: Հեղինակի կեանքի բեկորներից, հատուածներից հաւաքուած, շաղախուած գեղարուեստական պատկերներում շատ լաւ երեւում է նաեւ գրողի հոգու շարժումն ու վերածնունդը: Կեանքը կառավարելու ընթացքից դուրս մղուած, կեանքի ապտակներից պաշտպանուող եւ միայն գոյատեւել փորձող հայրենասուէր, կարող ու գիտակ ուժերի հատուածին Մադոյեանը հակադրում է մի կողմ քաշուած ապրել չցանկացողներին, ովքեր ուզում են «իսկական կենսագրութիւն» ունենալ: Թէ չէ, ինչպէս հերոսներից մէկն է նշում, «...եթէ ինքն ինստիտուտ աւարտած չլինէր, կենսագրութիւնից երեք տող էլ կը պակասէր: Ծնունց, աշխարհեց, մեռաւ... Առուի ջուր էր, եկաւ, գնաց, ցամաքեց: Գոնէ մի ջրաղացի ուս փուած լինէր» (257):

Գլխաւոր հերոսի՝ «սա կա՛մ աշխարհի վերջն է, կա՛մ գուցէ նոր աշխարհի սկիզբը» դատողութիւնը հեղինակը զարգացնում է իբրեւ կողմնորոշում դէպի «նորի սկիզբը», եւ ուղենշում է հայրենիքին «ուս տալու», «իսկական կենսագրութեամբ», ասել է թէ որպէս ճշմարիտ քաղաքացի ապրելու գաղափարը, որպէսզի «եօթանասուն տարի թէյի գդալով հաւաքածը հիմա խոշոր շերտփով դուրս չտանք» (298): Մի ամբողջ սերնդի ճակատագրի քննութեան տիրոյթում, սակայն, բաւարար անհատականացում չեն յատկապէս երկրորդական կերպարները: Դրանց մի մասը աւելի շատ ծառայում է գաղափարների ու ոչ թէ սերնդի հոգեկերտուածքի ամբողջականութեան ներկայացմանը: Նրանք հիմնականում հաշտում են իրենց ճակատագրին: Եռանդուն պայքարի, ներքին դիմադրութեան միջոցով կեանքը եւ հասարակութեան գիտակցութիւնը փոխելու ճանապարհ չի մատնանշում:

1990ականների դէպքերից, իրադարձութիւններից 20-25 տարի անց հիւսուած վիպական դիպաշարում առաջադրուած գաղափարները ոչ թէ անցեալին են վերաբերում, այլ ներկային ու ապագային եւ միանգամայն արդիական նշանակութիւն ունեն: Վէպի գաղափարը յանգում է հայ ժողովրդի ֆիզիկական, հոգեւոր ու բարոյական հարստութեան բացայայտմանը: Մադոյեանը կարեւորում է ինքնաճանաչման հարցը, որն էլ օգնելու է

ազատագրուել անցեալի սխալներից եւ հաստատուն քայլերով շարժուել յառաջ:

Կասկած չկայ, որ ստեղծագործական լիցքերը բխում են հոգեբանական դառը ապրումների խառնարանից: Գրքի իւրաքանչիւր էջում այդ խառնարանում թաթախուած գրչի հետքերն են, ցաւի՝ լոյսով շաղախուած բեկբեկումները, որ վկայում են ասելիքի խորութիւնն ու հասունացած լինելը:

Բնաբուխ շնորհով կերտուած պատկերները, որ երբեմն աչքի են ընկնում հրապարակախօսութեան չափաբաժնի փոքր աւելցուկով, իրապատում երանգ են տալիս հերոսների բնաւորութեանն ու գործերին: Մադոյեանական անմիջական, շատ յաճախ երգիծական պատումի կերպը իրագործում է գունեղ, հոգեպարար հայերէնով, առողջ ու բնական խօսքով: Վէպի առաջին ընթերցողներից բանասէր Կարինէ Ասատրեանն իր գրառումներում ընդգծել է պատումի գրաւչութիւնը, աշխարհաշէն, արտայայտիչ խօսք ու գրոյցի առկայութիւնը՝ երկը բնութագրելով իբրեւ «հայոց բառ ու բանի հմայիչ շտեմարան»¹⁶: Երգիծաշաղախուած գրչով Մադոյեանը կարողանում է դժուարին ժամանակների հասարակական-քաղաքական կեանքի մթնոլորտի մոայլը ցրել՝ համադրելով առաջին հայեացքից անհամադրելի թուացող յուսահատութիւնն ու ոգեւորութիւնը, լացն ու ծիծաղը, թախիծը եւ ուրախութիւնը: Երգիծանքը մասնակցում է մարդկանց առօրեային ու կեանքի պայքարին, կապում է ժամանակի հոգեբանութեանն ու քաղաքական մտածողութեանը: Նա ստեղծում է երգիծական կենցաղային ինքնատիպ յենք, որը բնական երանգներ է տալիս հերոսների բնաւորութեանն ու գործերին, ընտանեկան վէճերին: Մի առիթով գրականագէտ Վազգէն Գաբրիէլեանը մադոյեանական արձակը բնորոշելու համար ընտրել է «Իրական պատմութիւններ: Համոզիչ պատում» խորագիրը՝ ընդգծելով, որ այս հեղինակը իրադարձութիւններն այնքան հանգիստ ու անբռնագրօս է շարադրում, «կենդանի, ժողովրդախօսակցական լեզուով, դարձուածքներով ու ասացուածքներով համեմուած, որ ընթերցողը չի էլ մտածում կասկածել դրանց վաւերականութեանը...»¹⁷:

Բաց, անկեղծ գրոյցի ձեւով շարադրանքը թոյլ է տալիս օգտագործել լեզուական տարբեր շերտեր՝ բարբառ, ժարգոն, գոեհկաբանութիւն ու օտարաբանութիւն:

Իսկ այդ ամէնին զուգահեռ՝ որպէս հեղինակի մշտական ուղեկից ու ընկեր է մնում իրականութիւնը՝ իր ապրեցնող թրթիռներով: Մարտական գործողութիւնների ժամանակ ոտքը կորցրած բժիշկ Կայծակ Յովհաննիսեանը վերականգնողական բուժում է ստանում Ֆրանսայում, բայց ուզում է օր առաջ հայրենիք վերադառնալ ու նոր Հայաստանի կայացման մասնա-

¹⁶ <http://gmpress.am/2019/07/24/mer-serndi-chakatagiry-karcig2/> :

¹⁷ Վազգէն Գաբրիէլեան, «Իրական պատմութիւններ: Համոզիչ պատում», (Մադոյեան Վ., *Մեր օրը*, Երեւան, «Հայաստան» հրատ., 2007 էջ 3):

կիցը դառնալ՝ երազելով այն գալիքի մասին, երբ հպարտ կ'ասի՝ «ես հա-
յաստանցի եմ»:

Մեր սերնդի ճակատագիրը վէպը հայ մարդուն ուղղուած հրաւեր է՝ ա-
մուր կառչել հողից, վերստեղծել նոր Հայաստան եւ կապուել աշխատան-
քին: Պահելով գեղարուեստական որակը՝ Մադոյեանը հասնում է ընկերա-
քաղաքական ու հոգեբանական մտածողութեան ընդհանրացման, խտաց-
ման: Ընթերցողը հերոսներից իւրաքանչիւրի մէջ տեսնում է իրեն ու իրեն
շրջապատողներին: Սա է մարդուն գրականութեանը մերձեցնող ճանա-
պարհը: Մադոյեանը այդ ճանապարհը կառուցող շինարարներից է:

Արտակ Մաթետուեանի¹⁸ *Ափը ծնօրը յենալու համար է* վէպում¹⁹ գրիչը
դարձեալ մեր ժամանակի զարկերակի վրայ է: Արտացոլուած է վերջին տա-
րիների հայ իրականութիւնը, բայց ոչ շարքային, կենցաղային ընկալմամբ:
Գիրքը խրթին է, դժուարամարս, ու այն լիովին ընկալելու համար գուցէ 2-3
անգամ է պէտք ընթերցել՝ նախապէս ունենալով պատրաստութեան
որոշակի մակարդակ եւ ճաշակ: «...Անկանխապեսելի է Արտակ Մաթետու-
եանի վէպի իւրաքանչիւր էջի, անգամ պարբերութեան հրամցրած պարկե-
րը,- նշում է գրքի մասին «Արդի» գրական-մշակութային հարթակում:- Նա
իր պատումը կառուցում է անսպասելի համադրութիւնների ու հակադրու-
թիւնների, ներդաշնակ ու իրարամերժ կերպարների, սիւժէտային սահուն
ու կտրուկ անցումների մէկտեղումով, որից ընթերցողը ոչ հազուադէպ չըմ-
բռնումի դժուարութեանն է **բախում**»²⁰: Գեղագիտական նորմերի պահ-
պանման շրջագծում բացակայում են ստեղծագործական ազատութիւնը
սահմանափակող կաղապարները: Հեղինակային լուծումները չեն հակա-
սում գեղարուեստում ընդունելի արժէքային համակարգին: Իւրայատուկ
գրելաոճով ստեղծում է ծանր, անորոշութիւններով, անսպասելի շրջադար-
ձերով լեցուն ժամանակաշրջանի ընդհանուր մթնոլորտն ու մռայլ տրա-
մադրութիւնը:

Վէպը զգացմունքների ու ծանօթ զգացողութիւնների խառնարան է: Ա-
սես ամէն ինչ վերացական է, բայց եւ շատ իրական: Աշխարհաճանաչումն
ու աշխարհագնահատումը կատարում են հաւաքական-խորհրդանշական
հերոսների եւ պատկերների միջոցով, որոնք յաճախ խորհրդանշական ա-
նուններ են՝ յաճախ հեղինակի կողմից գլխագրուած: Դեռ չպառաւած օր-
իորդը, սպան, Մեծն Մահը, Օտարը, Քաղաքը, սարդը, անգամ միջավայրը՝
Ամայի փողոցն ու Ձանձրոյթի փողոցը միասնաբար վէպը դարձնում են ու-
շարժան ու հետաքրքիր:

¹⁸ Ա. Մաթետուեան՝ արձակագիր, հեղինակ է մէկ գրքի:

¹⁹ Ա. Մաթետուեան, *Ափը ծնօրը յենալու համար է*, հեղինակային հրատ., Երեւան,
2022, 152 էջ:

²⁰ Նոյն, էջ 12:

Այլաբանական պատկերների շղթայում երեակում են հեղինակի խոհերն ու տազնապները բազմաշերտ իրողութիւնների մասին: Ներհայեցողութիւնը գրքի ուժեղ կողմերից է, սակայն որոշ հատուածներում գործողութիւնների կամ ներքին զարգացումների անորոշութիւնները, լուծումների ուրոնման դանդաղ ընթացքը որոշ ծանրութիւն են առաջացնում: Բարոյայեանակէտերի կորստի պատճառները, կենսական չարաշահումները կարծես մնում են ներքին մենախօսութեան մէջ՝ առանց արտաքին պատճառահետեանքային հիմքերի լուսաբանման:

Վէպում գորշ գոյները խիտ են, խիստ բացասական կերպարները եւ տողատակերը՝ շատ: Հեղինակի բազմաբեւեռ հայեացքն արձանագրում է հայ կեանքում տեղ գտած վէճերն ու անհամաձայնութիւնները, տազնապալի, իրարամերժ փլուզումների համապատկերը: «*Մեր լեզուն քաղցր չէ, գրաւիչ չենք ու կռուի մէջ ենք, էլ ոչինչ չունենք, որ ուրիշ օտարների հրապուրէինք: Մեր ունակի եւ բանող ուժի միտքն ու հայեացքն արեւմուտքով հրապուրուեց: Մենք հարսներին չհանդուրժած, կամակոր, թքած ունեցող պառաւի նմանուեցինք: Մեզ մոռացան: Մոլորուած գոյալուելու արժանացանք... Մէկըս միտքի փախչում ենք, մենք մեր մէջ ենք մեկուսանում, որովհետեւ խեղճ ներկայանալն ամօթ էր»²¹:*

Բայց վէպում մոայլն այնուամենայնիւ փոքր առ փոքր ցրում է, եւ լոյսի ու յոյսի շողն է սկսում թրթռալ: Իրականութեան ինքնատիպ զննութեամբ հեղինակը իբրեւ փրկօղակ է դիտարկում սէրը: Փոստատարը, քաղաքի բընակիչներին լաւ ճանաչելով, պատկերացրել էր, «*թէ ջահելներից ով ում հետ կարող է ներդաշնակ լինել: Իր ընտրեալ զոյգերի ցանկը կազմելուց յետոյ փոխադարձ նամակներ ու պատասխաններ գրեց, զգացմունք արթնացրեց եւ այդպէս սիրուն կապեր ստեղծեց արժանիների միջեւ, մինչեւ ըզգային իրար, հետեւեց նրանց, մինչեւ դարձան ինքնուրոյն: Ընդհատել չէր կարելի» (13): Նամակի անհամբեր սպասողները շատ էին: Սիրոյ զգացմանը, գեղեցիկին ու ներդաշնակութեանը սպասողները աւելանում էին, մէկը միտքի համար ուրախացողները՝ նոյնպէս:*

Այս մօտեցումն ու դիրքորոշումը անընդհատ առկայծում ու է՛լ աւելի է հըզօրանում վէպի վերջնամասում. «*Սէրը ստիպում է վազել. . . Կը գան այստեղ, կը նստեն, կը կարդան սիրելու մասին ձեր գրած գիրքը եւ գուցէ, ո՞վ գիտէ, Աստուծոյ պատկերացրած մարդ տեսակն այստեղ վերականգնուի» (շեղագրութիւնը իմն է – Ա.Զ.) (149):*

Գիտակցուած թէ ենթագիտակցօրէն Մաթեոսեանը ընթերցողին մղում է այն համոզման, որ եթէ ինչ-որ բան՝ ձեռքբերուած կամ կորսուած, տարբեր խաբէութիւնների, անարդարութեան, ապօրինութեան պատճառով կռուախնձոր է դարձել, չի կարող հաշմուած կամ կորսուած ճակատագրեր

²¹ <https://ardi.am/artak-matevosyanic-aysqany/> :

չարժենալ: Եւ նա համոզուած է, որ սէրն է հաշտեցնելու մարդկանց՝ ջնջելով սահման եւ սահմանագիծ:

Հեղինակային յոյզերի ալեկոծումները զգալի են գեղարուեստական պատկերի շարժման, բնապատկերի գունային եւ ձայնային դրսեւորումներում: Վիպագիրը նկարչի պէս զգում եւ ընթերցողին է փոխանցում բնութեան շարժումն ու շնչառութիւնը. *«Իրեն թուաց, թէ անձայն հեռացել եմ: Ձմռան արեւի չափ հազիւ ժպտաց...*

Լանջին մի կտոր ծին փռուել էր արեւի առաջ, հալւելու չափ ջերմ համբոյրից փայլում էր: Արեւն այդ կտորի վրայ իր արտացոլանքը սառը զգաց: Հողը ծինը որպէս կաթ էր խմում: Մեզ սնող երակը ցամաք չի մնայ, մեր բաժին բերքն առաւր կը լինի: Մենք այս առուից շնորհակալ կը լինենք: Արեւն ամպերի արանքից իմ Բիւրեղին տեսնելով՝ գարուն կ'աւերի, որ ծաղկի թերթը, բոյրը, թելերս, ինչ կայ ծաւալուի» (էջ 93):

Լաւատեսական շունչը, պայծառացող գոյները տրամադրութեան փոփոխութիւն են բերում:

Սէրը փրկելու է աշխարհն ու մարդուն: Այսպիսին է Մաթեոսեանի համոզումը:

Կարինէ Ռաֆայէլեան²² հրապարակախօս է, լրագրող, գրականագէտ, գրող: Եփուել է իրադարձութիւնների, քաղաքական գործընթացների խառնարանում եւ գրի մէջ ազատ լինելով՝ յաճախ գեղարուեստական երկերի միջոցով է արձագանգում տեսածին, ապրածին, զգացածին: Նրա հիւսած գեղարուեստական պատումները հաւաքում են կեանքի բեկորներից: *Յոյսի շաւիղ* ընդհանուր խորագրով երկու վիպակում²³ ուշադրութեան ծիրում են հայութեանը յուզող տարաբնոյթ խնդիրներ. արցախեան երեք պատերազմներ, գոյաբանական աղէտի առաջ կանգնած ժողովուրդ, խեղդուող ճակատագրեր, փլուզուող երազանքներ... Յուսահատութիւնը, ցան ու կրակիծը խիտ են: Հեղինակը արձանագրում է բացասական իրողութիւնները, հետազօտում, վաւերագրում է իրականութիւնը, ներկայացնում կենսական, կամ որ նոյնն է՝ գոյութեանական հիմնահարցերը՝ փորձելով իր գրականութիւնից բխող հաղորդագրութիւններով օգնել կարեւոր արժէքների կորստի առաջ կանգնած մարդուն: Վիպակները ներկայացուած խնդիրների եւ իրական պատկերների ծաւալով կարելի է դիտարկել իբրեւ վերջին երեք տասնամեակի ճշմարիտ ժամանակագրութիւն:

Հայի, Հայաստանի վերընթաց ապագայի տեսլականը պարտադրում է դէմ դուրս գալ սովորական դարձող ամենաթողութեանը, վախին, ստին, կեղծիքին, դաւաճանութեանը եւ այլ մերժելի երեւոյթներին: Գրողը փորձում

²² Կ. Ռաֆայէլեան՝ արձակագիր, բանաստեղծ, գրականագէտ, հրապարակախօս, թարգմանիչ, հեղինակ է 7 գրքի:

²³ Կ. Ռաֆայէլեան, *Յոյսի շաւիղ*, «Հայաստան» հրատ., Երեւան, 2024, 128 էջ:

է գտնել վերելքի եւ վերածննդի ուղին, ինչի շնորհիւ «շաւից դուրս» յայտնուածները վերստին կը կանգնեն «յոյսի շաւի» վրայ:

Հոգեբանական նրբին դիտարկումներով, կերպարների ու դիպաշարի զարգացումների համոզականութեամբ է աչքի ընկնում «Լուսինից անդին» վիպակը: Հեղինակային խօսքի թիրախ են դառնում հասարակութեան բարոյական անկումը, հոգեւոր արժէքների բացակայութիւնը, այլ կերպ՝ «ոգու սովը» եւ սրանցից բխող բոլոր-բոլոր հետեւանքները: Գրողի դիտարկմամբ ազգապահպանման եւ զարգացման անկիւնաքարը հենց նշուած յատկանիշերի ամուր գոյութիւնը պէտք է լինի, մինչդեռ...

Վիպակն սկսում է խօսուն, շատ կարեւոր մի կէտից. «Երեւանի ընթերցող չունեցող գրադարաններից մէկում էր աշխատում Մարօն... Տնօրէնը յանձնարարել էր փեսակատրել գրքերը, առանձնացնել մակագրուածները չմակագրուածներից: Ողջ գիտակցական կեանքը գրքի պաշտամունքով ապրած Մարօն նայում էր գրադարակներին ու մտածում, որ գրքերն էլ իր ու շարքերի նման աւելորդ մի բան են դարձել, որ դրանց գոյութեան համար ինչ-որ նպատակ յօրինելը պարզապէս անպտուղ ջանք է»: (72)

Փոխարէնը հերթեր են գոյանում բախտագուշակների դռներին: «Վարսիկը բախտ բացող էր, թաղի, անգամ՝ քաղաքի մարգարէն, էքստրասենսը, մի խօսքով՝ Կաշպիրովսկին: Նրա տան դռներին հերթ կանգնողները երբեմն գիշերում են հենց փողոցում՝ շէմի մօտ փողում խսիրների վրայ, լաւագոյն դէպքում՝ իրենց այդպեղ բերած մեքենաների մէջ: Վարսիկի մօտ ընկնելը նախապաշարուած այդ ամբոխի համար բաղձանք էր, Աստու պարգեւ: Իսկ ամբոխը բազմազան էր, տանը մնացած աղջիկներ, անբուժելի հիւանդներ, սկեսուրներից հալածուած հարսներ, ամուսիններից դաւաճանուած կանայք, չար աչքից տուժած անյաջողակներ, թուղթուգրի զոհեր եւ այլն, եւ այլն»: (79)

Նշուած իրողութիւնների գոյութիւնը 21րդ դարի մարտահրաւերների պայմաններում փաստում է հասարակութեան բարոյական, հոգեւոր, գիտակրթական աղէտալի վիճակը: Դա ուղղակիօրէն արտացոլում է պետական-պաշտօնական գործառոյթներում, բանակային կեանքում... ամէնուր:

Երեւանից Ստեփանակերտ ժամանած զինուորական մաս-մաքուր համազգեստով մի նախարար եւ նախարարութեան երկու աշխատակցուհի (եկել էին «Արցախը փրկելու») զբաղում էին միայն սելֆիով, ուտել-խմելով: Ռաֆայէլեանը, երեւոյթներն ընդհանրացնելով, ի ցոյց է դնում հայութեան համար մեծագոյն չարիքը՝ պաշտօնաւորների անգործութիւնը, կարեւորագոյն հարցերին անտեղեակութիւնը եւ անտարբերութիւնը: Հեղինակը խրտացնում է ասելիքը՝ նրանց բնութագրելով շատ կարճ՝ *սելֆիի մէյմուններ*: Իսկ նախարարութեան՝ զինուորական կտորից կարուած կարճափէշ կիսաշրջազգեստներով թեթեալբարոյ կանանց այլեւս յիշատակում է միայն «...ուիիններ» ածանցով:

Բանակում անտեսում է գաղափարական դաստիարակությունը: Հայ զինուորը մոռամ է «գոգոացնում»: «Հայկական բանակում՝ մոռամ: Հայրենիքն էլ ո՞նց են կորցնում»՝ գրում է հեղինակը (102): Սա ահազանգ է. «Քնել չկայ, հայրենիք ենք կորցնում» (102): Պէտք է կրթուեն բոլոր օղակների պատասխանատուները, համապատասխան մասնագետները, որ ճիշտ կայացնեն զինուորին:

Զինուոր է ոչ միայն բանակում ծառայողն ու մարտադաշտում կռուողը, այլև ամէն մի հայ: Նշանակում է՝ բախտագուշակների մօտ ժամավաճառ լինելու փոխարէն պէտք է վերադառնալ գրադարան, այսինքն՝ ինքնութեան եւ աշխարհաճանաչման ակունքներ՝ ճիշտ նախապատրաստուելու բոլոր մարտահրաւերներին: Փափուկ, ապահովուած կեանքը Գարոյին՝ Գէորգի ու Մարոյի որդուն, դարձնում է միայն սպառողի հոգեբանութեամբ դատարկապորտ, թուամորթ, աննպատակ, ցանկացած դժուարութեան անպատրաստ: Մինչդեռ Գէորգի եւ տղաքերքի ժամանակ մահացած Ելէնի ապօրինի որդին՝ Հրայրը, մեծանալով խեղճուկրակ Սաթենի սիրոյ եւ հոգածութեան պայմաններում, դառնում է գովելի գեղանկարիչ, գրող եւ հայրենիքի համար կեանքը չխնայելու համար պատրաստ զինուոր:

Հաւանաբար հաշուի առնելով, որ գրականութիւնը ոչ միայն վաւերագրում է, այլեւ ցանկալին իրականութիւն դարձնելու ձգտում՝ «Շաւղից դուրս» վիպակում հեղինակն ստեղծում է ընդգծուած դրական եւ բացասական կերպարներ: Իդէալ հերոսը՝ Վահէն, ներքին ու արտաքին գեղեցկութիւնների ներդաշնակ համադրութիւն է: Պրոֆ. Ալիտա Դոլուխանեանը գրքի գրախօսականում այս հերոսին բնութագրել է իբրեւ հրաշամանուկի²⁴: Վահէն կատարեալ է բոլոր իրավիճակներում, յարաբերութիւններում, կողմնորոշումներում: Կեանքի իւրաքանչիւր րոպէն ապրում է զաւակի, քաղաքացու, բժշկի պարտքի ու պարտականութիւնների բարձր գիտակցումով ինչպէս խաղաղ, այնպէս էլ պատերազմական իրավիճակներում: Փրկում է հարիւրաւոր կեանքեր՝ իր մասին երբեք չանհանգստանալով: Անգամ ներողամտօրէն մահուան ճանկերից ազատում է իրեն դաժանաբար ծեծած յրդիացածներին սուտ վկայութեամբ պաշտպանած, սիրած էակին կորցնելու, «շաւղից դուրս կեանքի տասնվեց տարի» անցկացնելու մեղաւորին՝ դպրոցի տնօրէն Վաղարշակ Մութաֆեանին:

Վիպակում մոայլը շատ է, որովհետեւ չափազանց խորն է ցաւը, ու մեծ է անորոշութեան տագնապը: Ժամանակի ու ասելիքի լրջութիւնը փոքր չափաբաժնով նկատելի է դարձնում հեղինակային բաց միջամտութիւնները: Դէպքերի ընթացքը յաճախ դասաւորում է դասական՝ քիչ թէ շատ կանխատեսելի ուղիով, առանց ուժեղ շրջադարձերի, ինչը փոքր-ինչ թուլացնում է պատմողական լարուածութիւնը: Յատկապէս երբ անցում է կատարում անցեալ ժամանակով վերապատմելու միջոցին, գրողի գնահատումները

²⁴ Նոյն, էջ 4:

բաբախում են ոչ միայն տողատակերում, այլև ուժեղանում են հրապարակախօսական շեշտադրումները (44, 46, 100):

Վահէի կերպարի միջոցով երեւակում է մարդացման վերագտնումի ուղին, ուժեղանում է համոզումը, որ գոյատեւող մոլորութիւններն ու սխալներն անկասկած դատապարտուած են յաղթահարուելու: Վերախմբագրուած ժողովրդական յայտնի իմաստութիւնը՝ «տէրովին տէրն է տարել, անտէրին՝ օրէնքը» (31), շրջանառութիւնից անպայմանօրէն դուրս է մղուելու:

Վիպակի աւարտը փոքր-ինչ նովէլային է՝ անսպասելի, բայց խօսուն: «...Տարիքին ոչ բնորոշ ինքնավստահ քայլքով Եռաբլուր էր բարձրանում մի փոքրիկ՝ թեթեւ կաղացող փղամարդու եւ արեւագոյն շրջազգեստով կնոջ ձեռքերը բռնած: Հայեացքով շոյելով պանթէոնի բազմապատկուած մասունքադարանները՝ հասան 44օրեայի նահապտակ հերոս Սէթ Մամիկոնեանի շիրիմին:

- Դուք հայրիկիս ընկերներն'րն էք:

... Եւ հնգամեայ Յակոբն առաջին անգամ Եռաբլուրում ժպտաց»: (69)

Կաղացող տղամարդը Վահէն էր, կինը՝ երկարամեայ որոնումներից յետոյ գտնուած Յասմիկը:

Խորախորհուրդ վերջաբանով հեղինակն ընթերցողին է ուղղում ուժ գտնելու եւ Ապրելու պատգամը: Նահատակ հերոսի հնգամեայ որդու ժպիտը արթնացող յոյսի ու լաւատեսութեան ցուցիչն է: Փոքրիկ Յակոբը գուցէ ենթագիտակցօրէն զգում է, որ իր սգակիր ընտանիքի հետ մէնակ չէ, որ կան «հայրիկի ընկերներ», որոնք կ'օգնեն ծնկած չմնալ, ոտքի կանգնել, քայլել առաջ:

Եռաբլուրի մասունքադարաններում ամփոփուած քաջերը հարստացնում են հայոց երկինքը: Նրանք յետմահու էլ առաքելութիւն ունեն՝ իբրեւ «Աստուծոյ արքայութիւնում հայրենիքի ու ազգի համար կարգուած միջնորդ-բարեխօսներ» (126): Նրանց անձնուրացութեան ու սխրանքի յուշն ու գիտակցումը կ'օգնի «բռնուցքուելու, ձեռքից եկածն անելու», «մեր տան Լուսաբացը բերելու»: Հայի համար յիշողութիւնը կեանքի աւիշ է: Յիշողութիւնը ապրելու, սխալները չկրկնելու եւ նոր սխալներ չգործելու կարեւոր գրաւական է: Վիպակում գերակշռում է ներքին յոյսը: Սակայն յոյսի վերածումը արարքի՝ գործուն պայքարի յստակ օրինակով, բացակայում է: Գլխաւոր հերոսի՝ անհատական, անձնական ոլորտից անցումը միջավայրի եւ հասարակութեան հետ համատեղ քայլերի միջոցով փոփոխութիւնների մշակմանն ու իրագործմանը՝ կը լինէր օրինակելի ուղերձ:

Ռաֆայէլեանը պատումը հիւսում է գունեղ, հոգեպարար գրական հայերէնի յենքով: Գրող, գրականագէտ Նորայր Ադալեանը դա համարում է

շատ կարելի է արժանիք եւ նշում, որ Ռաֆայելեանի «*հեղինակային լեզուն ունի գրական հայերէնի օրինակելի մակարդակ*»²⁵:

Հայերէնի աղաւաղուած օգտագործումների ներկայ մթնոլորտում հեղինակն ասես վերահաստատում է ապացուցման կարիք չունեցող ճշմարտութիւնը՝ վնասուեց լեզուն, վտանգում է ազգի գոյութիւնը, եւ խնամքով օգտագործուող գիրը դիտարկում է որպէս հանրութեանը բարձրացնելու կարելի միջոց:

Ամենատգեղ, մերժելի երեւոյթները գեղեցիկ ներկայացնելու դէպքում ձեւաւորում է գեղեցիկ մտածողութիւն եւ հոգեկերտուածք: Ռաֆայելեանն օգտագործում է բազմաթիւ նորաբանութիւններ, հեղինակային նորակազմութիւններ՝ կոմիտասանալ, մասունքադարան, արկածապատում, պատերազմապատում, ջրորակիչ, ներյարդարանք... եւ հնաբանութիւններ՝ բալիդ, համադամ, դրանդի, բանդագուշանք, ծաղկել... Ու այս համադրութիւնն այնքան հմտօրէն է իրագործում, որ ընդգծում են բառապաշարի եւ հարստութիւնը, եւ ճոխութիւնը:

Հերոսների խօսքը տիպականացուած է, անբռնագրօս, ոճականօրէն համոզիչ: Անհրաժեշտ չափաբաժնով օգտագործում են բառամթերքի տարբեր շերտեր՝ ժարգոն, գոեհկաբանութիւն, օտարաբանութիւններ: Հեղինակային ճաշակաւոր հայերէնին ներհիւսուող կերպարային առողջ, բընական, տեղ-տեղ «արեշերտնով» կամ Արցախի բարբառով համեմուող խօսք ու զրոյցի առկայութիւնը Ռաֆայելեանի արձակը դարձնում են հայոց բառ ու բանի հարուստ գանձարան:

Գնահատելի է երգիծանքի նուրբ շերտի առկայութիւնը, ինչի շնորհիւ ժամանակի մոռալը նօսրանում է՝ թեթեւութիւն, յոյս ու լաւատեսութիւն բերելով ընթերցողին:

Գեղեցիկ Մարգարեանը²⁶ գրականութիւն է ստեղծում ներքին ազատութեան առաւել բարձր աստիճանով: 2024ին լոյս տեսած *Այսպէս էլ է լինում* արձակ ժողովածուում²⁷ խիտ ու թանձր կեանք կայ: Գրքից բխող հաղորդագրութիւնները բազմազան են:

Պատմութեան ունեն կենսապատումին հիւսուող շերտեր՝ ընտանեկան, խոհագրական, վաւերագրական, ժամանակագրական... Երբեմն էլ առաջնագծում են յայտնում մանկութեան անվերագտնելի քաղցրութեան պատկերներ: Յատկապէս այդ դէպքում հեղինակի պատմելաոճը հարստանում է վաղուց անցած առասպելների շունչ ու ոգով, որպիսիք կարելի է գտնել հազարամի գիշերների հեքիաթներում: Բայց հեքիաթն ու մանկութեան հեքիաթայինն աւարտում են: «Տամկանում են ծորուն յուշերը,- գրում

²⁵ Կ. Ռաֆայելեան, *Մէնիկ*, «Նոտ» հրատ., Երեւան, 2023, էջ 6:

²⁶ Գ. Մարգարեան՝ արձակագիր, բանաստեղծ, հեղինակ է 7 գրքի:

²⁷ Գ. Մարգարեան, *Այսպէս էլ է լինում*, «Էդիթ Պրինտ» հրատ., Երեւան, 2024, 256 էջ:

է հեղինակը: Մանկութիւն ու պատանեկութիւն տանող արծաթ ակօսները տեղ-տեղ կտրուում էին: Այդ թելիկները իրար էին կապում ընթացած ու չհասած, չտեսած ու չունեցածի Նարեկեան հոգոցներով. . .

Լաց էր լինում, քանի որ խուսափելով այլոց կարեկցանք-խղճմտանքից՝ հենց ինքն էր ինքն իրեն խղճում. . .» (18): Երկիրը պատուհասած պատերազմները, որքան էլ ծանրածանր հետեւանքներ են ունենում, այնուամենայնիւ չեն հանգցնում կնոջ ներաշխարհում առկայծող լույսը:

Քայլ-քայլ ընթերցողի համար բացայայտում է կին-հանելուկը: Կին, որ գերադասում է խաբուած լինելը՝ իրականութիւնից, կին, որ կարող է անսահման ներել՝ դիմացինի համար միշտ արդարացման հիմքեր գտնելով, կին, որ մերձաւորներին ու մարդ արարածին ընդհանրապէս վերաբերում է անանձնական սիրով:

Հային ներսից ճանաչելուն ձգտող պրպտուն հայեացքով հեղինակը բարձրաձայնում է հայ գրականութեան մէջ գրեթէ չշօշափուող մի թեմայի՝ կնոջը ֆիզիկական բռնութեան ենթարկելու խիստ բացասական երեւոյթի մասին: Ինչպէ՞ս է այն սաղմնաւորում: Կինը յենարան է ուզում, թէկուզ մի քիչ կոպիտ. «Որքա՞ն ցանկալի էր այդ կոպիտ հարկադրանքը...»՝ գրում է հեղինակը (22): «Ինքնութիւնը սրտում ծուարած», «գեղջկական ամօթխածութեամբ» կինը տրւում է «տիրովանալու պատրանքին»՝ չպատկերացնելով անգամ, որ «մի ծիծաղի դէմ՝ մի լիքը ավի արցունքով» է փոխհատուցելու. «Հայեացքը, որով ասուեց՝ պարզգամքից կը շարտեմ, եկել կանգնել էր աչքերի դիմաց: Դա անհասկանալի հայեացք էր. անհայեացք հայեացք, վայրի, անկանխադեսելի... Դա սովորական բան չէր: Իսկ ի՞նչ էր ԴԱ...» (38): Տարիները վերածում են անդուռ-անել օրերի շարանի. «Թագուհին լաւ է յիշում բիրտղապակեայ ծանր մոխրամանի հարուածը. մի ամբողջ թաշկինակ տեղաւորեց գլխին բացուած վերքի խոռոչում...» (53): Հարազատ, ընկեր, ծանօթներ էլ չկան: «Դառնադարձ օրերից» ազատուել է պէտք: Համարձակութիւնը վերագտնելու վերջին ճիգով, արցունքը կուլ տալով՝ 13 տարի անց, կինը գաղտնի հեռանում է՝ սկեսուրի շիրիմի մօտ հաւատարմութեան խոստումի դրժումն արդարացնող բառեր գտնելու եւ շրջնայալու համար: Յատու այս խնդրին անդրադարձով պարզորոշում է, թէ ինչպէս է մարդը սովորում հաշտ ապրել անարդարութեան, կորստած երազանքների իրականութեան եւ հիասթափութեան մէջ՝ ասելով «այսպէս էլ է լինում»: Տեղաւորուելով առօրեայ մանրութների շրջանակում՝ անհատը ձեռք է բերում կրաւորականութիւն, յարմարուողականութիւն եւ «խաղաղութիւնը չխախտելու» վախ: Այսպիսի հաշտութիւնը երկակի բնոյթ ունի. երբեմն այն փրկութիւն է, աւելի յաճախ՝ պարտութիւն:

Հեղինակը բացայայտում է, որ այս հաշտութիւնը գալիս է տարիներով կուտակուած հասարակական անգորութիւնից, տնտեսական անապահովութիւնից եւ հոգեւոր անորոշութիւնից: Մարդը յաճախ գերադասում է նիւթական կայունութիւնը՝ փոխարէնը կորցնելով ներքին ազատութիւնը: Լուծ-

ման հեղինակային առաջարկ-տեսլականը հետեւեալն է. ընդունել իրականութիւնը, բայց չկորցնել ներքին յոյսն ու բարութիւնը, անգամ եթէ փոփոխութիւնը անհասանկան է թուում: Պատմութեան ամբողջութիւնը թողնում է թեթեւ անորոշութեան մէջ. «հաշտուե՛լ, թե՛ պայքարել» հարցը բաց է մնում: Սա գեղարուեստական առումով հետաքրքիր, բայց գաղափարական առումով թերի լուծում է: Ստեղծագործութիւնը գաղափարապէս ամէլի ընդգրկուն կը դառնար, եթէ ընտանեկան բռնութիւնների համամարդկային խնդիրը չըսահմանափակուէր առանձին մարդու պատմութեամբ, ընդհանրացնէր այդ ճակատագիրը համայնքային կամ սերնդային մակարդակով: Շահեկան կը լինէր նոր արժէքային համակարգի առաջարկը, որով մարդը կարող է դուրս գալ հնացած մտածողութեան՝ «այսպէս էլ է լինում» ձեւակերպման սահմաններից:

Այնուամենայնիւ, Մագարեանի ստեղծագործութիւնը մարդու, մարդկայինի, մարդասիրութեան, հոգեւոր դիմադրութեան, ներքին տոկունութեան մասին շատ կարեւոր մի գործ է: Ու թէեւ հեղինակը ոչ թէ իրական փոփոխութեան ուղի է առաջարկում, այլ միայն բարոյական մխիթարանք, միեւնոյն է, պատմութեան դարձեալ շահում է. ընթերցողը, մնալով մտորումների մէջ, ինքն է փնտռում շարունակութիւնն ու պատասխանը «արդեօք հաշտուելն առաքինութիւն է, թե՛ պարտութիւն» հարցի:

«Կիսում խաչքար» վիպակը՝ աւարտի «10.02.2024» թուագրմամբ, արձակ երկերի մէջ առաջինն է, որտեղ անդրադարձ կայ Արցախի հայաթափմանն ու կորստին: Գրքում գետեղում «Տատիկը վերջանում է», «Օրհնում թո՛ւմ», «Քսան թու՛յլ» պատմութեանքները վկայում են, որ հեղինակը չէր մարսել Քառօրեայում եւ 44օրեայում նահատակում, անհետ կորած ուսանողների (եւ ոչ միայն նրանց) կորուստը: «Տուններս քանդուեց,- գրում է նա ու կրկնում բանաստեղծի խօսքերը.- մըմուտ քսուեց մեր ցամաք հացին» (130): «Հիմի անկորուստ մարդ կա՛յ... Այնքան խիտ է երկնականմարն ԻՐԵՆՆԵՐՈՎ... Արդէն 30 ու քանի տարի է լցում ու էլի չի յագեցնում» (162): Ու երբ իրենների մէջ ԻՐԵՆՆԵՐԻՆ է փնտռում,- տեսնում է միայն «նորայայտ պոպպոպկներ»: Դրանցից իւրաքանչիւրը յիշեցնում է «քարէ անաւարտ եւս մի կեանքի» մասին: «Շոյում է քարն ինչպէս հարազատի» ու մի փքը բոտ ցաւ է կոլ տալիս...

«Կոկորդում է մնում. կանգնում մնում ու ներս չի գնում, ու սեղմում է ցաւը, ու խեղդում է ցաւի ահագնութիւնից: Դուրս է թափում ցաւը աչքերից: Բոտ-բոտ հաւաքում ու կում-կում խմում է ցաւը...» (162):

Ծնում է Մեծ հարցը. «Ինչու՞ այսպէս եղաւ...» (219): Հեղինակի դիտարկումների մէջ առանձնանում է հայ ազգին բնորոշ մի յատկանիշ. կորցնելուց յետոյ ենք կորցրածի իրական արժէքը գիտակցում, ափսոսում ենք, բայց դէ չփոխուելով՝ շուտ էլ մոռանում ենք ու եղածի հետ հաշտուում: «Էս օրերի մէջ դառնութիւնը հազարապատիկ է դարձել... Յաւի հետ պարելուն են վարժում բոլորը»՝ գրում է Մարգարեանը:

Արեւմտեան Հայաստան, Նախիջեւան, Ջուղայ, Թադէի եկեղեցի, արդէն նաեւ Արցախ... Հայութեան ճակատագրում դեռեւս անլուծելի մնացած հարցերի շրջանակն անլի է ընդլայնում:

Հեղինակն ահազանգ է հնչեցնում. «...Աճ չունենք. որպէս ցեղատեսակ՝ վերանում ենք... Պատերազմը մի կողմից, հայրենիքը լքողների շարանը միւս կողմից, ժողովրդագրական կազմը... Էսպէս որ շարունակուի, մի տասը տարուց փոքրամասնութիւն կը դառնանք մեր մի բոլոր հայրենիքում: Իմաստուն խօսք կայ. կեանքն այն է, ինչ տեղի է ունենում: ... Մենք մեր ծեռով մեր տունը քանդեցինք: Ու կապ չունի՝ արցախցի, հայաստանցի. բոլորս միասին քանդեցինք» (238):

Մոայլն ու սելը շատացել են, յոյսը... յոյսն էլ մարում է: Ուրեմն ո՞րն է ելքը: Նոր սերնդի վրայ ծանր պարտականութիւն է մնում. «Ներկայացնել հայրենիքը վերագտնելու ծրագիրը»:

Պապը «ցաւ ի սիրտ» պիտի որդուն, թող ու ծոռին պատմի այն անկումների մասին, որ ունեցել է իր երկիրը դարեր ի վեր, ու պիտի պատմի այնպէս, որ մանուկ հոգուն ինչ-որ կերպ հասցնի ոչ թէ չունենալու դառնութիւնը, այլ ունեցած լինելու հպարտութեան զգացողութիւնը, որ վերյառնումի ծիլը բողբոջի մանկան երակներում, յետոյ պիտի «ֆիդայական կոիւնտերից ծնուած որբէ երգի բառեր դնդնայ», «հերոսական դրուագներից պատմի», տանի Կարմիր բլուր, ցոյց տայ հին քաղաքակրթութեան մնացորդները, ներկայացնի Ար արմատը, որ հիմքն է ԱՐԱՐԻՉ բառի:

«Հայրենիքը մանկուց պիտի բնակուի մեր ներսում» (189)՝ գրում է հեղինակը: Նա պատումին է ներհիւսում պատմական վաւերագրեր (Ջուղա քաղաք, Ջուղայի խաչքարեր, Կարմիր բլուր են.), որոնց շնորհիւ գիրքը դառնում է հայրենաճանաչութեան իւրօրինակ շտեմարան եւ «խոնարհում կորուսեալ հայրենիքի ծուէն-ծուէն եղած պատմութեան առաջ» (210): Հեռագնաց շեղումների, պատմութեան վերլուծութիւնների եւ ժամանակագրական մերձեցումների շնորհիւ ամբողջանում է վերջին տասնամեակների՝ մեր ժողովրդի ընթացքի նկարագիրը:

Հեղինակային մտքի էջերում տրամադրութիւնները մոայլ են, ծանր, բայց օծուած են նաեւ «լաւատեսական մարգարէութեամբ, հայրենիքի յառնումի հանդէպ հաւատով»²⁸:

Դառնապատիր իրականութիւնից ելքի փրկուղին սերն է: Սիրոյ անարատ զգացումն է մարդուն մարդ պահողը, մարդու մէջ մարդկայինը վերածնողը: Հեղինակը հաատում է հայ ժողովրդի նորագոյն պատմութեան մեծ շրջադարձին՝ ազգային համախմբմամբ, ինքնագիտակցութեան արթնացմամբ:

²⁸ <https://ardi.am/banasteghtsakan-lrumneri-gunapnaky/> :

«Պապի՛, ես... էլի պիտի տեսնեմ Արցախը» (236)՝ վստահեցնում է թոռ Ալեքսը: Իսկ ծոռ Արշակը «հաատում է Կարմիր բլուրի չկիսում խաչքարին...» (251):

ԵԶՐԱՓԱԿՈՒՄ

Այսպիսով՝ 2010-20ականների միջանի արձակ երկերի քննությամբ պարզում է, որ լեզուամտածողությամբ, ոճի ինքնատիպությամբ միմեանցից տարբերուող հեղինակները իրականության ընկալման եւ վերարտադրման սկզբունքներով շատ ընդհանրություններ ունեն: Նրանց ստեղծագործություններում արտայայտում է ժամանակակից գրականության բազմաշերտ հարստությունը, ժամանակաշրջանի վերլուծության իրայատուկ հայեացքը եւ պարզ, սակայն ներթափանցող լեզուն, որն անմիջապես կապ է ստեղծում ընթերցողի հետ: Հենց այս յատկանիշերն են նրանց դարձնում ուսումնասիրության արժանի եւ արդի գրական դաշտում աչքի ընկնող հեղինակներ: Գեղարուեստական միտքը ուրուագծում է հայի տեսակը, ինքնության առանձնայատկությունները: Ինքնաճանաչման ճանապարհին հնչում է անցեալից դասեր քաղելու, սխալները չկրկնելու կարեւորագույն ուղերձը:

Արձակագիրների քննադաշտում են հայ ժողովրդի տարաբնույթ կենսադրուագները: Պատերազմները, պատմաքաղաքական բարդ անցումները, դրանց հետքերը մարդկային ճակատագրերի վրայ բացում են մերօրեայ իրականությունը՝ երեացող, աւելի յաճախ՝ չերեացող ծալքերով, որոնք միահիւսուելով ձեւատրում են ժամանակի համայնապատկերը, դառնում իւրօրինակ ժամանակագրություն-էպոպեա:

Ամբողջացում է ժամանակի հոգեբանական, ընկերային եւ բարոյական խնդիրների լայն պատկերը: Բացում է ժամանակակից մարդու բուն ներաշխարհը՝ փնտրողները, բարոյական երկընտրանքները, յուսալքությունն ու հաատը կեանքի իմաստի հանդէպ:

Առօրեայ փոքրիկ ճակատագրերը՝ գլխաւոր ու երկրորդական բոլոր հերոսները, միեւնոյն ցաւն ունեն՝ մարդու եւ աշխարհի աններդաշնակության, մաքրության կորստի, բարիքի խոցելիության: Պատճառները նոյնն են՝ անտարբերութիւն, հասարակական անարդարութիւն, բարոյական քայքայում:

Լուծումներն էլ են նոյնը՝ հաատի, սիրոյ, ներքին տոկունության եւ յոյսի վերագտնում: Նոյնիսկ անելանելի իրավիճակից մարդը կարող է դուրս գալ, եթէ պահպանել է իր մարդկայնութիւնը, սիրելու եւ ապրելու ուժը:

Սակայն գործուն փոփոխության մոդելը բացակայում է. հերոսները հիմնականում չեն անցնում ներքին զարթոնքի կամ փոփոխության փուլը: Երբեմն լուծումները մնում են բարոյախօսական հարթության վրայ՝ առանց որոշակի կեանքի իրողությունների հետ կապի, առանց իրատեսական կամ գործող ուղիներ մատնանշելու, առանց իրական գործնական օրինակների:

Ներքին յոյսի միակողմանի ներկայացումը երբեմն բերում է դիպաշարի կանխատեսելիության:

Իրականության պատկերումն ու ստեղծագործական երեակայությունը սերտ ամբողջություն են կազմում, գերիշխում են ժողովրդական մտածողությունը, կենդանի, բնական խօսքը, բովանդակության եւ ձևի ներդաշնակությունը: Հաղորդում են առողջ սկզբունքներ, ապրելու եւ յարատևելու լիցքեր եւ անվերջանալի սէր՝ դէպի հայրենիքը, մայրենին, բնությունն ու մարդը:

IMAGES OF REALITY IN MODERN ARMENIAN PROSE
(SUMMARY)

AZNIV CHILINGARYAN
chilingaryanazniv@gmail.com

The article examines how modern Armenian prose reflects early 21st century socio-cultural, economic and national realities in the Republic of Armenia.

Through a thorough study of the prose of Diana Hambardzumyan, Vagharshak Madoyan, Artashes Matevosyan, Karine Rafaelyan and Geghetsik Margaryan the author paints a relatively panoramic picture of current Armenian reality, underlining a number of painful problems that urgently require addressing. In the context of complex historical, political, and social upheavals, these authors focus on the individual.

Indeed, the citizen lives, creates, and develops his homeland, but he is left face to face with his difficulties and with no support. The heroes are individuals who expect the attention of the state and that the latter notices their existence and values them. The issue of Armenia's future and its upward trajectory require overcoming prevailing delusions and addressing mistakes.

The article stresses that love of the homeland, nature, mother and family, and humanity in general are seen by these contemporary authors as the most powerful forces that withstand difficulties and keep the citizen standing.